

Македонка МИТРОВА,
Димитар ЉОРОВСКИ ВАМВАКОВСКИ
Институт за национална историја –
Скопје

**СРПСКАТА И ГРЧКАТА ПАРАВОЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА ВО
ОСМАНЛИСКА МАКЕДОНИЈА
(КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА)**

Вовед

Во XIX век политичката карта на Балканот доживеала драстични промени. Ова се должелo на појавата на новосоздадените балкански држави, кои го навестиле пропаѓањето на Османлиската Империја и нејзиното повлекување од полуостровот. Триумфот на балканскиот национализам делумно се должел на напорите на самите балкански народи, кои со своите востанија и отпорот помогнале да се разниша османлиската власт. Но, нивните напори сами по себе би биле бесплодни ако во нивна корист не интервенирале Големите сили на Европа. Појавувањето на балканските нации држави се должелo на успехот на христијанскиот иредентизам, на растечките трговски дијаспори и на влијанието на западните просветителски идеи. Меѓутоа, ништо од сето тоа немало да вреди да не била османлиската воена и административна слабост (особено на перифериите на Империјата) и променливата меѓународна рамнотежа на силите.¹

Во овој историски контекст, со појавувањето на новите балкански држави и со презентирањето на нивните национални програми дошло до креирање на нови потенцијални конфликтни зони на полуостровот. Ниту една од новосоздадените

¹ Марк Мазовер, *Балканот – кратка историја* (Скопје: Евро-Балкан Пресс, 2003), 120.

држави не била задоволна со територијата што ја запоседнала во етапата кога се формирала. Имено, во однос на можната идна поделба на османлиското наследство било присутно националното ривалство меѓу земјите. Новите балкански влади посочувале по неколку региони од османлискиот Балкан за кои сметале дека треба да бидат составен дел на нивните државички. Оттука и не е за изненадување фактот што во државните програми биле присутни аспирациите кои довеле и до територијално совпаѓање и преклопување во однос на одредени области кон кои балканските земји претендирале под изговор – „ослободување на своите поробени сонародници“.

Во процесот на формирањето на нациите, примарна е тенденцијата етничките групи да ја контролираат територијата преку која ја дефинираат својата посебност. Во случаите кога нацијата ја има целосната контрола врз својата област, присутна е здрава и мирољубива национална психологија, но во примерите каде што контролата не е воспоставена, секогаш доаѓа до конфликт со соседните етнички групи и нации. Територијалната компонента или територијалноста на националниот идентитет помага во разбирањето на многубројните конфликти присутни меѓу соседните нации.² Имено, токму територијалноста претставува еден од клучните маркери и за создавањето на балканските национални идентитети, па затоа за овој аспект државните национални програми претставуваат основни документи кои зборуваат за територијалноста кај балканските нации. За да може да се навлезе во суштината на анализата во однос на формирањето и дејствувањето на српската и на грчката паравоена организација на територијата на османлиска Македонија, потребно е накусо да се навратиме и на националните програми на овие две балкански држави.

Српската нововековна држава настанала врз основа на антиосманлиските движења и, главно, по двете востанија (Првото српско востание од 1804 до 1813 година и Второто српско востание од 1815 година), кои иако биле задушувани од страна на Високата порта, сепак како краен продукт успеале да го создадат Кнежевството Србија – балкански политички ентитет со ограничена автономија и лимитиран простор (Белградскиот Пашалак). Ваквиот исход на настаните најмногу се должел на геополитичката положба на српските територии во рамките на Османлиската Империја. Поточно, овие територии веќе во XIX век претставувале гранични османлиски територии кон Австроунгарската Монархија. Оваа геополитичка положба на Србите ќе им овозможи меѓу првите балкански народи

² George W. White, *Nationalism and Territory: Constructing Group Identity in Southeastern Europe* (published in the United States of America: Rowan&Littlefield Publishers, Inc. 2000).

да се здобијат со политичка посебност. И покрај вазалните односи кон Османлиската Империја и малата територија на која се простирала, сепак оваа прва словенска државичка на Балканот претставувала солидна почетна основа за формирањето на српскиот национален идентитет, т.е. за создавањето на српската нација.

Српската државна национална програма позната како „Начертаније“ била напишана во 1844 година од Илија Гарашанин, тогашниот министер за внатрешни работи. Неговото „Начертаније“ било засновано на планот на Чехот Франтишек Цах и на полската емиграција околу кнезот Адам Чарториски, кои имале идеја Србија да ги обедини Јужните Словени и да ја преземе улогата на одбранбен бастион против Австрија и Русија на Балканот.³ Иако Гарашаниновиот текст во деталите останал недовршен, сепак бил многу смел по својата политичка визија. Според него, распадот на Османлиската Империја можел да биде реализиран на два начина: или со поделба на Империјата помеѓу Австрија и Русија или со создавање на една христијанска држава на балканските народи. Во случај на поделба помеѓу големите сили (по линијата Видин – Солун), сите Срби би потпаднале под Австрија. Поради ова, малата Србија, сместена помеѓу двата моќни соседи, Хабсбуршката и Османлиската Империја, морала да ја преземе водечката улога во остварувањето на идејата за обединување. Ослободувањето на Јужните Словени кои останале под туѓа власт и воспоставувањето на царството на Стефан Душан од втората третина на XIV век, за Гарашанин претставувале „свето историско право“.

Влијанието на идната српска политика, покрај територијата на тогашното Кнежевство Србија, според Гарашанин, требало да ги опфати и следниве области: „Босна, Херцеговина, Црна Гора и Северна Албанија, потоа Славонија, Хрватска и Далмација, како и Срем, Банат и Бачка и Западна Бугарија.“⁴ Од наведените територии јасно се гледа дека претензиите на Гарашанин ги надминале границите на српската средовековна држава, затоа што тој ги вклучил и областите кои никогаш не ѝ припаѓале. Косово и Македонија во „Начертанијето“ воопшто не биле спомнати и на прв поглед ова може да изгледа и изненадувачки. Но, замислената слика на просторот со царството на Стефан Душан јасно кажува дека овие територии се наоѓаат во рамките на таа средовековна творба. Во склопот на Гарашаниновата територијална замисла се наоѓала средовековната идеја за

³ Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji (porijeklo, povijest, politika)*, (Zagreb: Globus, 1987), 87.

⁴ *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji (porijeklo, povijest, politika)*, 18.

државата и довршувањето на процесот што „славните предци“ го започнале со создавањето на Душановото Царство.⁵ Со „Начертанијето“ на И. Гарашанин била создадена „менталната карта“ на идната српска држава и една долгогодишна политичка програма. Така, „Начертанијето“ може да се анализира како српски средовековен историски мит (Душановото Царство), кој може да се проследи и како основа на парадигмата на територијалноста.

Грчката држава била првата балканска држава која по хронолошки редослед се здобила со политичка посебност. Грчкото востание започнало во 1821 година на Пелопонез и траело осум години. Во текот на јули 1828 година, Русија, Велика Британија и Франција склучиле мировен договор со Османлиската Империја во корист на грчката автономија. Со членот 10 од Одринскиот договор, потпишан помеѓу Русија и османлиската држава, Високата порта била принудена да го прифати автономниот статус на Грција. Лондонскиот мир, склучен во февруари 1830 година, бил најзначаен договор за формирањето на современата грчка држава.⁶ Главно на британско барање, тогаш била донесена одлука државата да биде независна, а не автономна. Територијата на која се простирала грчката држава бил полуостровот Пелопонез, Централна Грција, или јужниот дел од Румелија, и еден дел од островите близу копното. Северната граница се протегала од Арта на запад до Волос на исток.

Концептот на националниот развој на Грција и на нејзината надворешна политика во текот на XIX и првата половина на XX век не може да биде целосен без да се разбере суштината на „мегали идејата“. Општо земено, таа претставува своевидна национална програма, која била една од главните карактеристики на модерната грчка држава и околу која се градела грчката национална свест. Потребата од животен простор, без кој не бил возможен економскиот, националниот и демографскиот развој, претставувала основен приоритет на новата грчка држава. Тоа го нагласил и Јоанис Колетис во говорот од 1844 година во атинското собрание, каде што потенцирал дека тогашната територија на Кралството била, всушност, „најмалиот и најсиромашниот дел“. Ваквата поставеност на состојбите имплицирала јасна желба за територијално проширување, кое било базирано на историската „вистина“ и на мноштвото „грчко население“ во Османлиската Империја. „Мегали идејата“ претставувала план за

⁵ Веселин Трајков, *Идеологически течения и програми в национално-освободителните движења на Балканите до 1878 година* (София, 1978), 150.

⁶ Далибор Јовановски, *Грчката балканска политика и Македонија (1830-1881)* (Скопје: Бато анд Дивајн, 2005), 12.

обединување на сите територии кои грчката држава ги сметала за историски и културно грчки, но во минатото неправедно загубени.⁷

Оттука, во говорот на Колетис подоцнежните толкувачи ја пронашле идејата за „една Грција на сите Грци, обединети врз основа на тоа што го создала грчката историја“.⁸ Проектираните граници на идната замислена грчка држава биле менливи и варираше од историското време, политичките околности, националните потреби, како и од надворешните фактори. Атина била сметана за привремена, односно „мала“ престолнина на Грција, додека Кралството било доживувано како јадро кон кое треба да се приклучат другите „грчки“ области, а освојувањето на Цариград, како „историска“ престолнина на сите Грци, било сметано за врвен приоритет.⁹

Најчесто користено територијално дефинирање до Големата источна криза (1875 – 1881) или т.н. „вистински“ граници на „грчката нација“ се протегале на север до Стара Планина, на југ до Крит, на запад до Епир (вклучувајќи го тука целиот јужен дел на денешна Р Албанија) и на исток до Мала Азија. Тенденцијата била јасна: Грција на два континента и пет мориња. Имено, за грчки „историски области“ биле сметани: Крит, Кипар, Тесалија, јонските острови, Епир, Македонија, Тракија, западниот брег на Мала Азија и околните острови. Замислената проекција на Голема Грција имала византиска географска конотација. На обновувањето на Византија се гледало како на неопходна етапа во континуитетот на „бесмртната“ грчка нација, кој бил нарушен за време на османлиската доминација. Создавањето на големата национална држава се доживувало на следниот начин: „Грците“ живееле распрскани во повеќе делови на Османлиската Империја кои претходно биле дел од Византиската и со нивното обединување би се создала држава голема по површина – веројатно една грчка империја – со Цариград како главен град. Покрај единството во просторот, за што се залагала „мегали идејата“, се барало и единство во времето. Оваа програма понудила синтеза на античкиот период, византиското наследство и на модерна Грција. „Мегали идејата“ поминала низ неколку развојни фази, кои во одредени временски периоди меѓусебно се исплетувале или пак се повторувале. Всушност, „мегали идејата“ е главниот

⁷ Анастас Вангели, *Античка сегашност: Осврт кон грчко-македонскиот спор за Александровото наследство* (Скопје, 2011), 42.

⁸ Стефан Павловиќ, *Историја Балкана* (Београд: Clio, 2001), 94.

⁹ Во XIX век Цариград бил неспорно доживуван, но и претставувал поважен политички, општествен, економски, културен, историски и религиозен центар на Грците, во кој живеел најбогатиот и највлијателниот дел од Грците.

документ кој зборува за грчката територијалност. Така, „мегали идејата“ може да се анализира како грчки средовековен историски мит (Византиското Царство), кој може да се проследи и како основа на парадигмата на територијалноста.

Имено, двете национални програми (српската и грчката) во XIX век се поклопувале со големодржавните идеи, стимулирани или активно промовирани од матичните држави. Балканските влади ги криеле своите територијално-експанзивни политички практики зад ексклузивистичката националистичка реторика, која насекаде гласела идентично – „ослободување на своите браќа христијани“. Преку парадигмата на територијалноста во двата национални проекта (српскиот и грчкиот), видлива е една територијална константа: османлиска Македонија. Всушност, во нив таа го имала статусот на полујадрена територија.¹⁰ Оттука, како историска неизбежност се наметнало и формирањето на паравоените организации во српската и во грчката држава. Со слична доктрина им се придружило и подоцна формираното Кнежевство Бугарија, во кое територијалноста и иредентизмот ќе се пројават низ идејата за формирање на големата санстефанска Бугарија. Паравојските, несомнено, претставувале воена увертира која придонела за реализирање на Балканските војни (1912 – 1913), воени судири кои се воделе за поделба на османлиското територијално наследство меѓу балканските земји.

Формирање и организациска поставеност на двете паравоени организации (1903 – 1908)

Важна улога за развојот на српската и на грчката вооружена пропаганда имало македонското Илинденско востание од 1903 година. Владејачките кругови во Белград и во Атина се соочиле со опасната можност да се стигне до признавање на автономијата на Македонија од страна на Големите сили. Со тоа би ги загубиле своите позиции во османлиска Македонија преку дејствувањето на нивните просветно-црковни пропаганди. Најревносни приврзаници на ориентирањето кон вооружениот курс на српската и на грчката пропаганда биле српските и грчките агенти во османлиска Македонија, и тоа од конзулите до учителите и свештените лица. Уште во почетокот на 1903 година нивните извештаи биле полни со предлози

¹⁰ Види: Makedonka Mitrova, „The Balkan Wars and Ottoman Macedonia: the Spatial Context of the National Programmes of Serbia, Greece and Bulgaria“, *Prace Komisiji środkowoeuropejskiej*, PAU, tom XXII (Krakow, 2014), 45–57.

за организирање на четничкото движење, како единствена можност да бидат заштитени српските, односно грчките интереси во османлиска Македонија.¹¹

Најзначаен фактор за развој на двете вооружени пропаганди биле Мирцштешките реформи на Големите сили од октомври 1903 година, кои се однесувале на територијата на османлиска Македонија. Идејата за идната промена на границите на административните области со оглед на групирањето на т.н. различни националности во Македонија, содржана во членот 3 од реформската програма, дополнително ги потхранила апетитите на српската и на грчката влада. Белград и Атина во оваа идеја гледале проект за поделба на сфери на влијание во османлиска Македонија, што конвенирало со нивните официјални политики за поделба на целата област. За да си осигурат дел од реформските реони, владејачките кругови во Кралството Србија и во Кралството Грција вложиле многу сили и средства во вооружената пропаганда, како поефикасна форма за дејствување во Македонија.¹²

Деталната анализа на севкупната дејност на српската вооружена пропаганда во османлиска Македонија укажува на постоење на две фази во нејзиниот развој. Првата фаза се однесува на периодот од 1903 до 1905 година, во кој пропагандата од идеен проект преминала во процес на практична реализација. Оваа етапа се однесува на почетоците на организацискиот развој на Српската четничка организација во Кралството Србија. Втората фаза го опфаќа периодот од 1905 до 1908 година. Во неа следува дооформувањето на четничката организација и нејзиното структурно организирање како во српската држава така и во османлиска Македонија. Есента 1902 година во Белград бил основан Главниот одбор, како прв раководен орган на Српската четничка организација (СЧО).¹³ Пионерите на

¹¹ Љубен Лапе, *Извештаи од 1903 година на српските конзули, митрополити и училишни инспектори во Македонија* (Скопје, 1954), 135, 165, 196.

¹² Радослав Попов, *Австро-Унгарија и реформите в Европска Турција 1903-1908* (София: Българска академия на науките, 1974), 75.

¹³ Драган Велков, „Активноста на српската четничка организација во Македонија од почетокот на XX век до 1905 година“, *Годишен зборник на Филозофски факултет*, кн.7/33, (Скопје 1981), 40–41. Во составот на овој одбор влегувале: Милорад Гоцевац – општински лекар од Белград; Лука Человиќ – трговец, претседател на Управниот совет на трговско-лихварското здружение „Белградска задруга“; Васа Јовановиќ – адвокат и новинар; Живоин Рафајловиќ – активен пешадиски мајор, Никола Спасиќ –

вооружената пропаганда произлегувале од редовите на тогашните влијателни граѓански и воени средини на српската елита. Меѓу нив, на прво место биле офицерите заговорници, кои по Мајскиот преврат (на 29 мај 1903 година офицерите заговорници извршиле државен и династички преврат во Кралството) ги зазеле клучните позиции во армијата. Имајќи предвид дека биле војници по вокација, нивната визија за националната и државна мисија на Кралството Србија на Балканот ѝ вдахнувала нов живот на политичката идеологија на Илија Гарашанин. Со ваков состав, Главниот одбор на СЧО имал сериозно влијание меѓу трговските и банкарските кругови, врз националистички настроената интелигенција и врз армијата во Кралството Србија. Силниот политички кредибилитет на Одборот се дополнувал со стабилната економска положба на неговите членови, така што освен со авторитет, тој бил осигуран и со материјални средства.¹⁴

Наскоро по формирањето на Главниот одбор започнал процесот на регрутирање на четниците и нивното подготвување за испраќање во османлиска Македонија. Меѓутоа, уште на самиот почеток од работата, членовите на раководното тело се судриле со низа тешкотии. Во согласност со карактерот на дејноста што ја вршеле, членовите на овој одбор не биле во состојба непосредно да раководат со уфрлањето на вооружените чети преку границата со османлиската држава. Всушност, тие не сакале да бидат откриени како организатори на вакви акции насочени директно против суверенитетот на османлиската држава и со тоа да иницираат посериозни меѓународни последици врз и онака разнишаниот углед на Кралството Србија во летото 1903 година.¹⁵ Поради овие причини, пред

претставник на старо трговско семејство од Белград, член на Управниот совет на Народната банка; Љубомир Ковачевиќ – професор на Великата школа во Белград, поранешен министер. Велков, „Активноста на српската четничка организација во Македонија од почетокот на XX век до 1905 година“, 40–41; Христо Сиљанов, *Освободителни борби на Македонија*, т. 2 (Софија, 1943), 277. Интересно е да се истакне дека овој одбор во прво време дејствувал под името „Белградска задруга“, а неговото седиште било во куќата на Лука Человиќ. Јован Хаџи Васиљевиќ, *Четничка акција у Старој Србији и Македонији* (Београд, 1928), 18.

¹⁴ За пример може да послужи фактот дека само Лука Человиќ, во чијшто дом биле одржувани состаноците, годишно давал по 40 000 до 50 000 динари, значителна сума за тоа време. Сиљанов, *Освободителни борби на Македонија*, 277.

¹⁵ Со мајскиот преврат во Кралството Србија насилно била сменета династијата Обреновиќ и на нејзино место дошол Петар Караѓорѓевиќ. Поради ваквиот чин, Кралството Србија се нашло во меѓународна изолација. Големите сили не ја признале веднаш промената на династијата. Како за пример, Велика Британија дури во 1906

раководниот орган се наметнало прашањето за формирање уште едно раководно тело. За таа цел, во Врање во текот на месец август 1903 година бил формиран нов четнички одбор, именуван како Извршен одбор. Но, по извесно време од формирањето на Извршниот одбор, се наметнала потребата од создавање исти такви одбори и по должината на линијата Белград – Врање сè до српско-османлиската граница. Во таа насока, по извесно време биле формирани вакви пододбори во Лесковац и во Ниш.¹⁶

Во првата фаза од својот развој, СЧО при крајот на 1903 година започнала да ја создава својата структура и во османлиска Македонија. Ова бил нов, особено важен момент во организацискиот развој на српската вооружена пропаганда. До крајот на 1904 година во Битолскиот Вилает биле создадени четири одбори на српската четничка организација (Битола, Кичево, Самоков и Крушево). Четири одбори на СЧО биле создадени и во Косовскиот (Скопскиот) Вилает, и тоа во Скопје, во манастирот Св. Прохор Пчињски, во Велес и во Куманово. Всушност, дотогашното искуство на одговорните фактори во Белград им покажало дека само преку владината контрола на СЧО не може да се постигне посакуваниот ефект на теренот. За нејзиното беспрекорно и главно конспиративно функционирање било неопходно Министерството за надворешни работи да го преземе директното раководење со четничката организација. „Стратегиската цел на српската вооружена пропаганда: создавањето ‘српско население‘ во Македонија или барем создавањето впечаток дека таквото навистина постои, претпоставувало строго создавање конспиративност на организациската структура во Кралството, а напоредно со ова, целосна гласност за постоењето на оваа организација надвор од него.“¹⁷

Значи, сето ова укажува на фактот дека постоел дуализам во дејноста на српската вооружена пропаганда. Центарот бил престолнината на Кралството Србија, а главната експозитура требало да биде во османлиска Македонија. За проблемите на идниот развој на СЧО се дискутирало на состанокот одржан кон крајот на октомври 1904 година, свикан од страна на министерот за надворешни

година ја признала династичката промена и воспоставила нормални дипломатски односи со Кралството Србија.

¹⁶ Живоин Рафајловиќ, „Наша Прва чета“, *Јужни преглед*, V/6-7, јуни-јули (Београд, 1930), 265. За ова види и: Јован М. Јовановиќ, *Јужна Србија од краја XVII века до ослобођења* (Београд, без год.), 159.

¹⁷ Светозар Елдров, *Српската вљоржана пропаганда в Македонија (1901-1912)*, (София: Военноиздателски комплекс Св. Георги Победоносец, 1993), 77.

работи, Никола Пашиќ. На овој состанок присуствувале српските конзули од османлиска Македонија и српскиот претставник во Софија, Светислав Симиќ. Српските дипломати на состанокот одлучиле да се распушти Главниот одбор на СЧО и раководството на вооружената пропаганда директно да премине во рацете на Министерството за надворешни работи, во чиишто рамки ќе се создаде нов раководен орган под името Врховен одбор.¹⁸ Ова, всушност, го означува преминот во втората фаза од дејствувањето на српската вооружена пропаганда во Македонија, во којашто СЧО и официјално станала државен орган. Втората фаза од развојот на оваа паравоена организација ја карактеризира конечното оформување на структурната поставеност на четничката организација во Кралството Србија и, паралелно со тоа, и во османлиска Македонија. Практичното изведување на промената било извршено на 21 јуни 1905 година (ст. стил). Врховниот одбор, за којшто било надлежно Министерството за надворешни работи, донел решение според кое организирањето и испраќањето на четите било изземено од сите дотогашни одбори и пододбори и преминало во рацете на новосоздадениот Централен одбор со седиште во Белград.

Поради специфичните услови во Македонија, организациската структура на СЧО била различна од таа во Кралството Србија. Врз основа на мрежата од одбори, создадени во текот на 1903 – 1904 година, била формирана една базична паравоена четничка организација, која својата завршна форма ја добила со Правилникот од 1905 година. Овој документ, официјално именуван како Правила на тајното друштво „Српска одбрана“, содржел 34 члена групирани во 11 дела. Една третина од нив се однесувале на организациската поставеност на четничката институција. Тие ја отсликувале новата, втора фаза во развојот на организацијата на вооружената пропаганда во османлиска Македонија.¹⁹ Ваквото именување на СЧО во Македонија било дел од стратегијата на српската политика, која по секоја цена се стремела да ја разграничи организацијата во српската држава од нејзината филијала во османлиска Македонија. Имено, ова било направено со конкретна политичка цел: СЧО во Македонија да биде презентирана како автохтона појава, и покрај тоа што и двете структури претставувале делови од една иста организација и биле создадени од еден ист центар – Министерството за надворешни работи во Белград.

¹⁸ Елдџров, *Српската вооружена пропаганда в Македонија (1901-1912)*, 78.

¹⁹ Јовановиќ, *Јужна Србија од краја XVII века до ослобођења, 160–164*; Данчо Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905–1906*, т. 1 (Скопје, 1977), 74–78.

Целта на четничката организација „Српска одбрана“ била да го штити српството во Стара Србија и во Македонија со истите средства со кои „се служел непријателот“ (член 2).²⁰ Српството се поистоветуvalo со црковната припадност (српски патријаршисти), од која зависело и српското присуство во османлиска Македонија. Имено, организацијата требало да го реализира ова преку прогонување на сите „бугарски и бугарофилски чети“ и со најстрого казнување на сите оние што им помагале. „Српска одбрана“ ги означувала како „Бугари“ сите оние што се бореле против власта на султанот во Македонија (член 18).²¹ Иако целта на организацијата била да ги ослободи „Србите“ од османлиското ропство, таа ги задолжила своите „револуционери“ да избегнуваат судири со османлиската војска. Тие требало:

„1. да се борат против бугарските чети кои претставувале главни непријатели на српските историски права во Македонија;

2. да ги придобијат за српската кауза сите села врбувани од бугарската пропаганда преку истакнување на величината и иднината на српската нација;

3. потиснувачите на народот да бидат уништувани и на иста казна да бидат ставени и Бугарите, кои не биле наклонети кон српската кауза (...).“²²

На чело на организацијата во Македонија постоеле два одбора, еден во Скопје, а другиот во Битола (член 5).²³ Под нив биле поставени пододборите, кои најчесто (но не и задолжително) се наоѓале во центрите на казите (член 6).²⁴ Последните органи во хиерархијата биле месните, односно селските одбори. Организацијата не претставувала единствен структурен елемент на српската паравоена интервенција во османлиска Македонија. За да ја реализира својата поставена цел, потребни ѝ биле и специјални инструменти на насилство, т.е. паравоени чети. Бидејќи била лишена од своја база, т.е. српски етникум во османлиска Македонија, СЧО била принудена сето свое ефективно влијание врз македонското население да го изведува само со помош на вооружена сила. Ваквите

²⁰ Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905–1906*, т. 1, 74.

²¹ Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905–1906*, т. 1, 78.

²² *Историја на македонскиот народ*, т. 3, ред. Крсте Битовски (Скопје: ИНИ, 2003), 376.

²³ Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905–1906*, т. 1, 74.

²⁴ Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905–1906*, т. 1, 75.

околности им наметнале на нејзините раководители целото свое внимание да го насочат кон развивање на оваа воена четничка институција. Врз основа на претходниот период, односно од првата фаза можат да се забележат два нови момента: создавање на т.н. Горски штаб и конечно оформување на „српската селска полиција“.

Во втората фаза, во текот на 1905 година, територијата на османлиска Македонија била поделена на две области по течението на реката Вардар, секоја со свој одделен горски штаб – ГШ за Источното и ГШ за Западното Повардарие.²⁵ Составот на горските штабови бил пополнуван исклучиво со офицери на српската армија.²⁶ Имено, регрутирањето, вооружувањето, обуката и сè друго поврзано со формирањето на српските чети било извршувано од филијалата на СЧО во Кралството Србија.²⁷ Српските четници и војводи само со материјален надомест служеле во СЧО, т.е. за својата активност добивале редовни месечни плати. Српските офицери, подофицери и војници, учесници во различни структури на четничката организација, од воениот министер добивале „задгранична теренска служба“, а нивната активност во османлиска Македонија се сметала како служба во армијата,²⁸ што значи дека и самото Кралство правно ги третираше како задгранична паравоена формација на својата армија. Во втората фаза, во периодот 1905 – 1908 година, СЧО веќе без никаква дилема претставува специјализиран државен орган кој ја спроведува политиката на Кралството Србија кон османлиска Македонија.

²⁵ Јовановиќ, „Четнички покрет у Јужној Србији под Турцима“, 288–289; Глигор Тодоровски, „Српската четничка организација и нејзината активност во Македонија“, ГИНИ, XII/1 (Скопје, 1968), 188; Велков, „Активноста на српската четничка организација во Македонија од почетокот на XX век до 1905 година“, 60–61.

²⁶ ЦДАИ, ф. 176, оп. 1, а.е. 2494, л. 33 преземено од Елдџров, *Србската вљорљжена пропаганда в Македонија (1901-1912)*, 91.

²⁷ Тодоровски, „Српската четничка организација и нејзината активност во Македонија“, 189–190.

²⁸ Во периодот од 1905 до 1908 година, началници на ГШ за Западно Повардарие биле офицерите од резервниот состав на српската армија: Сретен Рајковиќ, Панта Радосављевиќ, Никола Јовановиќ, Ѓорѓе Џамбасановиќ и Сава Петровиќ. Во вториот штаб на истата должност биле: Аксентије Бацета-Рујанац, Војин Поповиќ, Алимпије Марјановиќ и други.

За временскиот интервал од 1900 до 1903 година може да се зборува како за подготвителен период на организираната грчка паравоена вооружена дејност во османлиска Македонија. Имено, во тој период, за грчката политика кон т.н. македонско прашање била карактеристична неусогласеноста. Од една страна, по поразот на грчкото кралство во грчко-османлиската војна од 1897 година, официјалната грчка политика била приморана на градење минимум добрососедски односи со Високата порта. Официјална Атина се надевала дека со ваквиот однос би извлекла барем некаква корист за интересите на големогрчката акција во сите османлиски територии на кои претендирала (како, на пр., во случајот со критското прашање). Од друга страна, пак, дел од претставниците на грчките пропагандни институции во османлиска Македонија и одредени националистички фактори во самото Кралство барале поагресивно дејствување на грчката пропаганда на терен и започнување вооружена борба против Македонската револуционерна организација (МРО).²⁹ Последниве, самоиницијативно, не добивајќи поддршка од грчката влада, во југозападните делови на османлиска Македонија започнале активности во насока на формирање месни грчки организациски и вооружени јадра. Настаните што следувале во текот и по задушнувањето на Илинденското востание ги доближиле позициите на официјалната грчка политика со оние на грчките националистички фактори, при што било одлучено вооружено да се интервенира во делови од османлиска Македонија. Конечната одлука за започнување на андартското движење на османлиската територија кореспондирала со создавањето на грчкиот Македонски комитет во Атина на 22 мај 1904. Овој комитет бил формиран на иницијатива, главно, на поранешните членови на „Етници етерија“ и бил под раководство на Димитриос Калапотакис, сопственикот на атинскиот дневен весник „Емброс“.³⁰ Владата во Атина на чело со премиерот Георгиос Теотокис, претендирајќи тајно да управува (со цел да не предизвика реакција кај Високата порта и кај Големите сили), го прифатила директното раководење со дејноста на Комитетот. Позицијата на грчкиот премиер Г. Теотокис била премногу чувствителна за грчките национални интереси, затоа што, од една страна, на маса бил отворен и критскиот проблем, а од друга, брзиот развој на политичките настани во османлиска Македонија исто така

²⁹ Димитар Љоровски Вамваковски, „Грчката политика кон османлиска Македонија (1900–1903): Период на реорганизација и дуализам“, *Историја* (Скопје: ЗИРМ, 2014), 198.

³⁰ Комисијата која управувала со Комитетот ја сочинувале следните личности: Александар Ромас, Јоанис Ралис, Периклеос Аргиропулос, Георгиос Балтасис, Андониос Карталис и Петрос Сароглу.

се наметнувал како итен за разрешување. На грчкиот премиер му било сосема јасно дека истовремената поддршка на андартското движење во Македонија и на борбата во Крит би предизвикале остра реакција како синхронизирано непријателско дејствување против Османлиската Империја, и тоа само седум години по катастрофалниот пораз во грчко-османлиската војна од 1897 година.³¹ Теотокис, препуштен да избира меѓу два „фронта“, се одлучил за Македонија, зашто, несомнено, проценил дека е потребна помошта на грчката држава во отворениот судир за населението и за територијата на Македонија како со структурите на другите балкански претенденти така и со програмата и целите на МРО. Во јуни 1904 година со посебна прокламација било објавено формирањето на грчкиот Македонски комитет. Преку неа, грчкиот Комитет сакал да ја оправда претстојната вооружена интервенција во Македонија и истовремено да ги запознае европската и грчката јавност со „жалната“ состојба на *елинизмот* во османлиската држава. Оваа фактичка состојба, според Комитетот, се должела на незаинтересираноста и неспособноста на османлиските власти да ги заштитат грчките интереси на македонската територија.

Во однос на раководната улога, грчкиот Македонски комитет имал ингеренции исклучиво во Битолскиот Вилает. Владата во Атина во периодот уште пред формирањето на Комитетот имала донесено одлука за реорганизација на своите конзулати на територијата на османлиска Македонија. Оваа трансформација на активноста на грчките конзулати имала за цел нивно пренасочување како нови идни центри од каде што ќе се координира вооружената дејност, и тоа под главен надзор на Генералниот конзулат во Солун. Оттука, конзулатот во Солун, под раководство на конзулот Коромилас и на многубројните грчки офицери, ја раководел грчката вооружена интервенција во Централна и во Источна Македонија, т.е. во Солунскиот Вилает. Грчката влада формирала уште еден нов натпартиски орган именуван како Македонска комисија, сè со цел подобро да се координираат дејствата и да се надминуваат евентуалните разлики во водењето на вооружената пропаганда на македонски терен.³² Меѓутоа, ваквата организациска поставеност во грчкото андартско движење ќе предизвика чести недоразбирања и конфликти на релацијата меѓу грчката влада, грчкиот Македонски комитет и конзулатите во османлиска Македонија.

³¹ Εταιρία Μακεδονικών σπουδών, *Ιδρυμα μελετών χερσονήσου του αιμου, Περικλέους Αλεξ. Αργυροπούλου, Ο μακεδονικός αγών (απομνημονεύματα)*, (Θεσσαλονίκη, 1957), 34.

³² *Ο Μακεδονικός αγών και τα εις Θρακην γεγονότα*, Γενικών επιτελείων στρατού, Διευθυνσις ιστορίας στρατού (Αθήναι, 1979), 138.

Поради функционирањето на грчката андартска организација во османлиска Македонија, како неопходност се појавила потребата од формирање еден вид надзорен орган на македонската територија за да ги координира четите, информаторите и куририте, да се грижи за нивната исхрана, сместување и за лекувањето на ранетите.³³ Прв кој започнал да формира „национални комисии“³⁴ или „центри“ во македонските села бил Павлос Мелас, а подоцна неговиот пример го следеле и другите водачи на чети. Одговорноста на „националните комисии“ требало да претставува олеснувањето и грижата за дејноста на андартските чети.³⁵ Комисиите, исто така, имале обврска да го „обезбедуваат“ населеното место од влијанието или од дејствата на МРО, за што биле формирани „платени стражи“³⁶ назначени од водачите на андартските чети.³⁷ Според историчарот Крсте Битовски, „платените стражи“, или како што тој ги именува – „башибозук“, не можеле да претставуваат полиција по примерот на онаа создадена од МРО. Полицијата на Организацијата, според Битовски, била вооружена сила во составот на македонското револуционерно движење за борба против османлиската власт. Таа

³³ Ιακωβου Δ. Μιχαηλίδη, „Οργανωτικά προβλήματα και ανταρτική διαβίωση“, *Ιστορικά, Η Συγκροτηση του νεοελληνικού κρατους* (Αθήνα, Ιούλιος 2010), 82.

³⁴ Основата на „националните комисии“ била организацијата „Амина“ формирана од Јон Драгумис и од неговите следбеници во декември 1902 година.

³⁵ Во својот последен Извештај од есента 1904 година, Павлос Мелас забележал: „Најголеми тешкотии ми создава непостоењето на една внатрешна (месна) организација.“ Во продолжение тој го опишал начинот на кој ги формирал комисиите во Невеска, во селата Лехово, Стребено, Негован, Белкамен и Долно Котори. Според Мелас, целта и задачите на овие комисии биле: прво, „да се грижат, да им пружат сигурно засолниште и да им обезбедат храна на нашите чети. Второ, да си обезбедуваат сигурност на своите села и, трето, да вршат пропаганда во своето село и во околните села, во кои некои личности имаат посебен авторитет.“ Παύλος Τσάμης, *Μακεδονικός Αγών*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών (Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1975), 449–461.

³⁶ „Платени стражи“ најчесто биле формирани во селата од елинофоната зона на Македонија, но исти такви постоеле и во селата северно од оваа зона, особено во оние со албанофоно или влахофоно население, но и во некои македонски патријаршиски села каде што било значително влијанието на грчката пропаганда. Прв кој почнал да формира вакви стражи бил Павлос Мелас во есента 1904 година, и тоа во селата Стребено, Белкамен и Негован.

³⁷ Βλαση Βλασιδη, „Ο αγώνας των αμαχων“, *Ιστορικά, Η Συγκροτηση του νεοελληνικού κρατους* (Αθήνα, Ιούλιος 2010), 90.

не напаѓала христијанско и мирно муслиманско население. Од друга страна, Битовски констатира дека грчката „полиција“ ја играла токму улогата на муслиманскиот башибозук којшто „одел во помош на андартите против браќата по Христа“.³⁸

Највисок програмски документ на грчкиот Македонски комитет претставувал Уставот составен од 35 члена. Според чл. 2, целта на Комитетот била следната: „Одбрана на елинизмот во Македонија, Тракија, Епир и во Албанија, односно борба против секој обид за негово ослабнување и враќање на селата или на поединците коишто насилно биле принудени да се отцепат и насилно остануваат во шизмата.“³⁹ На прв поглед, воочливо е територијалното дефинирање на грчките аспирации кон дел од балканските територии на Османлиската Империја. Исто така, јасно се гледа дека дејноста на Македонскиот комитет, пред сè, била насочена кон дел од територијата на Македонија, т.е. кон оние нејзини делови каде што грчката пропаганда почнала да го „губи своето население“. Елинизмот се поистоветува со црковната припадност (грчки патријаршисти), од која зависело и грчкото присуство во османлиска Македонија.

Од Уставот на Комитетот недвосмислено се гледаат улогата и влијанието на грчката влада во функционирањето и донесувањето на сите негови одлуки. Така, на пример, според чл. 3, Комитетот бил составен од Совет од 12 редовни и 10 почесни члена, при што вторите биле од редовите на офицерите, „од оние што дејствуваа и се докажаа како корисни во Македонија (...)“ (чл. 5).⁴⁰ Исто така, од чл. 6 дознаваме дека „двајца од редовните советници се назначуваат од актуелната влада (...), додека почесните членови се предлагаат секогаш од владата и се прифаќаат без гласање.“⁴¹

Делот од Уставот кој се однесува на конкретните организациски подготовки за водењето на вооружената активност во Македонија започнува од членот 13, според кој се предвидува формирање посебни секции во Солун и во Битола. Овие секции биле раководени од офицери кои дејствувале во Македонија, додека регрутацијата на борците кои требало да заминат на османлиска територија ја вршеле посебни офицери од Атина. Особено внимание му се посветувало на изборот на борците, во кои водачот на четата требало да има целосна доверба. Според членот 21, во Солунскиот и во Битолскиот округ се

³⁸ Крсте Битовски, *Грчката „Македодонска борба“* (Скопје, 2001), 184.

³⁹ *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, Т. IV (Αθήνα, 1929), 438.

⁴⁰ *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, Т. IV, 438.

⁴¹ *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, Т. IV, 438.

планирало да се засили грижата за исполнување на секаков вид барања на паравоените чети, и тоа од испраќање оружје и муниција до пронаоѓање погодни личности корисни за активноста на четите или на пропагандата.

Во неколку члена од Уставот било опфатено и финансиското работење на Комитетот и соодветното испраќање на андартите. Во чл. 23 се предвидувало покрај редовната плата, секој андартин кој ќе остане во Македонија повеќе од четири месеци да има право да му бидат исплатени дополнителни финансиски средства, додека за поголемо наградување било потребно да се изврши соодветна корисна работа и на тоа имале право само истакнати андартни.

Организациската поставеност на грчкиот Македонски комитет преликана преку неговиот Устав единствено ги презентира освојувачките тенденции на официјална Атина (како почетен стадиум) кон дел од територијата на Македонија и настојувањето за насилно создавање или пак задржување на „својот етникум“ во рамките на елинизмот во Османлиската Империја. Главниот носител на грчката националистичката програма биле паравоените формации – четите создадени во грчката држава и потпомогнати со платеници од месното население во османлиска Македонија. Впрочем, Уставот на грчкиот Македонски комитет, без никакво сомнение, покажува дека грчката андартска организација претставувала специјализиран државен орган кој ја спроведувал политиката на Кралството Грција кон османлиска Македонија.

За разлика од грчката и од српската вооружена пропаганда, македонското револуционерно движење, против кое дејствувале грчките и српските паравоени чети, потекнувало од самата територија на Македонија и произлегло од потребите на македонското население за создавање посебен политички субјект на Балканскиот Полуостров.

Активноста на двете паравоени организации: споредбена анализа

Скицираната анализа на причините и на целите за формирањето на двете паравоени организации укажува на единствен заклучок: главните непријатели на нивната воено-политичка агенда биле МРО и влијанието на егзархиската црковна организација во османлиска Македонија. Поради овој факт, српската и грчката вооружена интервенција не сакале да го пропуштат дадениот историски момент: неуспехот на Илинденското востание, растроената организациска структура и ослабнатата дисциплина во МРО и обезличената хиерархија, како и нарушената османлиска управа. Сите околности оделе во прилог на српската четничка организација и на грчката „македонска борба“ за да ја дооформат својата

организациска структура во Македонија и да започнат со поагресивна активност особено во деловите на кои претендирале нивните влади. Оттука, јасно произлегува фактот дека српската и грчката паравоена организација не ја воделе борбата за ослободување на „српското“, односно на „грчкото“ население во Османлиската Империја, бидејќи таа не била насочена кон територии населени со Грци или пак со Срби, туку напротив, нивната борба била со многу јасна намера – со помош на вооружено насилство и терор да се „освојат“ душите на македонското егзархиско население“ и тоа да биде конвертирано во српско, односно во грчко патријаршиско население.

Главниот императив во акциите на двете паравоени организации бил мошне егзактно определен: забрана за какво било конфронтирање со османлискиот поредок. Во прилог на оваа констатација оди и членот 17 од Правилникот на српските паравоени чети, во кој децидно е апострофирано дека не треба да се напаѓаат војници, жандари и османлиски чиновници, како и наредбата на Караватис, во која е нагласено: „Избегнувајте го аскерот колку што можете, но во случај да морате да војувате со нив, подобро е да се предадете отколку да бидете убиени.“⁴² Така, целите на „Српска одбрана“ биле идентични со задачите на грчката „македонска борба“, а тоа било борба против македонското револуционерно движење, но не и борба против османлиските државни органи.

Со оглед на структурата на српската четничка организација и на грчката „македонска борба“ и механизмот на дејствување и извршување на решенијата, може со сигурност да се тврди дека целата машинерија на двете вооружени пропаганди била пуштена да дејствува од двете централи: Белград и Атина. Впечатливата разлика во нивното дејствување е следната: поголема централизација и координација на активноста на „Српска одбрана“ од страна на Белград на македонска територија во споредба со грчкото андартско движење, кое имало неколку раководни центри (грчката влада, грчкиот Македонски комитет и грчките конзулати во османлиска Македонија).

Основниот начин на дејствување на грчката и на српската паравоена организација бил заплашување и насилство, односно терор врз месното македонско население. Универзален метод кој бил практикуван од страна на грчките и на српските паравоени формации – четите, бил испраќањето предупредувачки/заплашувачки писма по егзархиските села со цел да се предизвика страв кај селаните. Во писмата упатувани од страна на српската

⁴² Ιωάννου Καραβίτη, *Ο μακεδονικός Αγών, Απομνημονεύματα*, Τομος Α', Εισαγωγή, (Αθήνα: Εμπνεύσεια, Σχολία Γιώργος Πετσιφας, 1994), 124.

четничка организација најчесто се истакнувало дека сите христијани во Македонија во минатото биле „чисти Срби“, но „бугарските револуционери“, кои биле нарекувани „варвари“, „престапници“ и „кокошари“, со сила ги принудиле да го сменат своето српско име и народноста.⁴³ Во продолжение на овој тип писма се тврдело дека овие „престапници“ и „кокошари“ „го принудувале населението да се бунтува против власта“ и со тоа „го лишувале од милосрдноста на султанот“ и му ја одземале и онаа малку слобода што им ја давал. На сето тоа ќе се ставело крај, се заклучувало во писмата, бидејќи српските чети ќе се справеле со „бугарските комити“, ќе ги заштителе селата и ќе ги снабделе со бесплатно оружје. Меѓу другото, српските војводи ветувале дека нема да ги оптоваруваат селата со даноци и нема да ги бунтуваат против османлиската власт. Неопходно било само селаните да се вратат кон „вистинската народност“, кон старите обичаи на своите дедовци и да ја прифатат четата „братски и српски“. При крајот на писмата, со ултимативен тон му се наложувало на соодветното село да се откаже од Егзархијата и на селаните да станат српски патријаршисти. Како краен рок се определувал временски интервал од 24 часа до 3–4 дена. Во случај на одбивање, селаните биле заплашувани со палење на селото, грабежи и со насилство, а првенците на селото со убиство.⁴⁴

Со слична содржина биле и застрашувачките писма на грчката андартска организација упатени кон македонските егзархиски села. Таков бил примерот и со двете писма на водачот на грчката андартска чета Мелас Панос испратени во мај 1907 година до жителите на селото Зборско (Караџа-Абдска Каза).⁴⁵ Ваквиот начин на дејствување претставува инструмент на терористичките организации. Американската теоретичарка Марта Креншо, третирајќи го проблемот на тероризмот и на терористичките организации, го констатира следново: „Тероризмот претставува општествено и политичко неприфатливо насилство насочено кон невини луѓе за да се постигне поширок психолошки ефект, т.е.

⁴³ Поимот „бугарски револуционери“ се однесува на членовите на ТМОРО (ВМОРО), кој српските раководители на СЧО намерно го употребувале со цел да се дезавуира борбата на Македонската револуционерна организација.

⁴⁴ Застрашувачки писма во: ЦДИА, ф. 176, оп.1, а.е. 2017, л. 131, 134; а.е. 2232, л. 23, 24, 25, 44, 46, 66, 67; а.е. 2524, л. 73; ф. 321, оп. 1, а.е. 1709, л. 8. 9; ф. 246, оп. 1, а. е. 318, л. 12; ф. 1508, оп. 1, а.е. 485, л. 1, преземено од Елдџров, *Србската вџорџена пропаганда в Македонија*, 108–109.

⁴⁵ Симон Дракул, *Македонија меѓу автономијата и дележот*, том 6 (Скопје, 2006), 63.

страв.⁴⁶ Целите на терористичките акции можат да бидат различни. Во случајот со српската и со грчката паравоена организација, единствената задача им била преку терор да се зголеми бројноста на „српскиот“, односно на „грчкиот народ“ во османлиска Македонија, и тоа на подрачјата на кои двете држави предвидувале идни освојувања.

Сепак, постои и една специфична карактеристика во дејствувањето на грчката паравоена организација по која се разликува од методите во реализирањето на паравоените активности на српската четничка организација на македонска територија, а тоа е суровата жестокост во начинот на спроведувањето на поставената цел. Најекстреман метод употребуван од страна на грчките паравоени формации претставувал терористичкиот напад на одредено населено место, којшто покрај со примена на насилство и терор врз недољното население, се карактеризирал и со убивање голем број невооружени лица, кои за андартите најчесто биле „вооружени комити“. Ваквиот безмилосен вооружен акт се реализирал откако жителите на „избраното“ село ќе покажеле игнорантски однос кон застрашувачките писма на андартските водачи или пак нападот најчесто се спроведувал без никакво претходно предупредување. Изборот најчесто паѓал на селата кои во дадениот момент или во минатото, пред сè во текот на Илинденското востание, претставувале значајна база на МРО или во кои егзархиската црковна организација имала поголемо влијание. Но, имало и напади на села кои не спаѓале во претходните две категории, додека нивниот избор, а со тоа и напад, требало да претставува предупредување за самите негови жители или за македонското население од околните населени места. Терористичкиот чин најчесто бил реализиран во доцните вечерни или во раните утрински часови и секогаш бил користен факторот на изненадување и неподготвеност за самоодбрана или за активирање на селската милиција на МРО од конкретното или од околните села. Нападот бил молскавичен и траел неколку часа, сè до оној момент кога андартите ќе оценеле дека ја завршиле поставената задача или кога ќе почувствувале опасност дека можат да бидат нападнати од четите и од селската милиција на МРО или пак од активирањето на османлиската војска, со која, секако, не сакале да имаат никаков вооружен контакт. Класичен пример за овој метод на работа

⁴⁶ Jonnathan R. White, *Terrorism: An Introduction*, 3rd edition, 2002, published by Wadsworth Publishing Company (www.wadsworth.Com.) (Web), 352 pages.

претставуваат нападите на селата Зеленич, Загоричани и Неволјани, каде што се извршени колежи на цивилното население.⁴⁷

Младотурската револуција (1908) го означила крајот на грчката и на српската вооружена пропаганда во Македонија. Но, случувањата на теренот во однос на масовното отфрлање на патријаршиската црковна организација од страна на македонското население во периодот кога грчката „македонска борба“ завршила во втората половина на 1908 година нè наведува на конкретниот заклучок дека грчката вооружена интервенција постигнала краткотрајни и делумни успеси во споредба со големите човечки ресурси и материјални средства вложени од страна на грчката држава. Андартството имало резултати единствено додека постоело на теренот, а „грчкиот“ етникум во Македонија се одржувал или растел со помош на насилство и на терор. Оваа опсервација се однесува и на дејствувањето на српската четничка организација во османлиска Македонија. Некои македонски села ослободени од теророт и притисокот на српските паравоени чети веднаш ѝ откажале послушност на српската пропаганда. Таков бил примерот и со селото Гиновци (Кривопаланечко), што му дало повод на австроунгарскиот конзул во Скопје, А. Рапопорт, да заклучи дека „словенското население во овој реон се присоединило кон Србите само под притисок на четите“.⁴⁸ Заклучокот на австроунгарскиот конзул се совпаѓа со тврдењето на водечкиот експерт за тероризам од Универзитетот „Џорџтаун“, Волтер Лакер, кој вели дека тероризмот е незаконско користење сила против невини луѓе со намера

⁴⁷ Така, на пример, за време на грчкиот напад на селото Загоричани, главниот водач Георгиос Цонтос-Вардас постојано им довикнувал на андартите: „Над шеснаесет години никој жив да не остане.“ Понатаму, еден од борците на водачот Јоанис Пулакас, за истиот настан во својот дневник ќе забележи: „Тој ден се наситивме од колење.“ Во книгата посветена за историјата на грчката „македонска борба“, грчкиот историчар Стаматис Раптис, со посебна вчудоневиденост и крајна разочараност од масакарот на андартите во Загоричани, констатира: „Врескаа и пискаа сите петстотини куќи на селото. Мирната тишина од пред еден час се претвори во крикови на избезумени луѓе. Бараа спас, но не можеа да го најдат. Немаа можност да избегаат, сожалување воопшто не постоеше. Крајно разочарување... Загоричани беше претворено во лудница на манијаци.“ Димитрис Литоксоу, *Грчката антимакедонска борба I; Од Илинден до Загоричани (1903 – 1905)* (Скопје, 2004), 91, 92; Σταμάτης Ράπτης, *Ιστορία του μακεδονικού αγώνα, έκδοσις Β΄* (Αθήναι, χ.χ.), 333, 334.

⁴⁸ Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ, 1907 – 1908*, т. 2 (Скопје, 1981), док. 34, 48.

да се постигне одредена политичка цел.⁴⁹ Во конкретниот случај, политичката цел на СЧО била зголемување на бројот на декларираниите „Срби“ во Кривопаланечко (и пошироко во османлиска Македонија) и во тоа успевала само со употреба на методите на насилство, така што по заминувањето на нејзините чети, селаните се откажувале од таквата определба. И српската и грчката паравоена интервенција преку своето дејствување во османлиска Македонија делумно ги оправдале своите поставени цели, пред сè во привременото неутрализирање и отежнување на дејноста на МРО. Но, она што треба да се потенцира е дека и покрај индентичните аспирации кај двете паравоени организации во однос на територијата на Битолскиот Вилает, сепак историските извори не откриваат дека дошло до некаков значаен судир меѓу српските и грчките паравоени чети, ниту пак дека постоел некаков таен договор за меѓусебна толеранција на теренот. Можеби причината за оваа состојба треба да ја бараме во нивната истоветна доктрина во однос на заедничките непријатели на македонскиот терен: МРО и Егзархијата.

Организирањето на паравоените чети во османлиската држава не прекинало ниту по прокламирањето на Уставот во 1908 година. Политиката на Младотурците за формирање некаква османлиска нација во Империјата, Законот за здруженијата, Законот за разоружување на населението и други законски акти воделе кон пропаѓање на идеите на Младотурската револуција. Така, на теренот на османлиска Македонија во 1910 година повторно се појавиле врховистичките и грчките паравоени чети, а во 1911 година и српската организација започнала со испраќање свои чети на македонскиот терен. Со почетокот на Првата балканска војна во 1912 година, главната логистика и првичните известувања на српските и на грчките воени органи биле обезбедени од страната на српските и на грчките четници кои веќе во прилично голем број се наоѓале во Македонија.

Фактите од изворната граѓа од грчка и од српска провениенција недвосмислено ни укажуваат на тоа дека грчката андартска организација и „Српска одбрана“ не претставувале ништо друго освен терористички организации, т.е. паравоени формации на своите матични држави, кои дејствувале на македонската територија со единствена цел: завладување нови територии. „Поимот паравоена формација означува воена структура која е организирана како напоредна воена формација на регуларната армија на одредена држава, или на одделни нејзини партии на власт, или на организации блиски до власта. Нејзината цел е преку субверзивна активност да подготвува терен за завладување на одделни

⁴⁹ Jonnathan R. White, *Terrorism: An Introduction*, 3rd edition, 2002, published by Wadsworth Publishing Company (www.wadsworth.Com.) (Web), 352.

територии.⁵⁰ Сите овие атрибути ја сочинуваат суштината на функционирањето на грчката андартската организација и на српската четничка организација на македонската територија. За определувањето на ваквата улога на двете организации во османлиска Македонија зборуваат и следниве аргументи: организациите биле под директна контрола на своите влади; биле финансирани од државните буџети на своите држави; во раководствата на двете организации во османлиска Македонија влегувале исклучиво грчки воени лица и грчки агенти, односно српски воени лица и српски агенти; четниците во Македонија работеле исклучиво за пари; основната методологија во работата на четите било заплашувањето и насилството, односно теророт врз месното население. Конспиративноста во работењето на двете организации во своите матични филијали, т.е. во своите држави и, паралелно со ова, целосната артикулација на нивното постоење во Македонија укажува на единственото нешто дека грчката андартска организација и српската четничка организација во османлиска Македонија биле паравоени формации на грчката, односно српската држава. Дејствувањето на двете паравоени организации на македонската територија може да се смета за прелудиум на Балканските војни (1912 – 1913), процес кој паралелно се одвивал и со бугарската интервенција во османлиска Македонија по Илинденското востание од 1903 година.

⁵⁰ Марија Пандевска, *Струмички револуционерен округ (1893–1903)*, (Скопје: ИНИ, 2002), 320.

Makedonka MITROVA,
Dimitar LJOROVSKI VAMVAKOVSKI

SERBIAN AND GREEK PARAMILITARY ORGANIZATION IN OTTOMAN
MACEDONIA (COMPARATIVE ANALYSIS)

-SUMMARY-

The outlined analysis of the reasons and goals for the establishment of the two paramilitary organisations brings us to the only possible conclusion: the main threats as recognised by their military-political agenda came from MRO and the influence of the church-school institutions of the Bulgarian Exarchate in Ottoman Macedonia. Due to this fact the Serbian and the Greek military intervention did not want to miss the given historic opportunity: the failed Ilinden Uprising, MRO's disrupted organisational structure and weakened discipline and depersonalised hierarchy, as well as the dysfunctional Ottoman governance. All these circumstances helped the Serbian Chetnik Organisation and the Greek "Macedonian Struggle" in completing their organisational structure in Macedonia and to initiate more aggressive activities, especially in the parts claimed by their governments. The activities of the two paramilitary organisations on the Macedonian territory could be seen as the prelude to the Balkan Wars (1912-1913), a process that was going on simultaneously with the Bulgarian intervention in Ottoman Macedonia after the Ilinden Uprising in 1903.